

Фольклордың мәдени-тәрбиелік танымдық көріністері

Адамзат баласы тіршілік еткен уақыттардан табиғаттың сыры мен жұмбағын, оның өмір сүру кезеңдеріндегі түрлі құпиясының мәнін, қайшылығын ой-сана қуатымен зерделей отырып, көркем образдық бейнелермен кестелеп жеткізіп отырған.

Халық өзіне тән көркем ойлау жүйесіне орай түрлі нұсқаларын шығарған. Оның ерекшеліктері, ұлттық сипаты неде? Фольклордағы мәдени тәрбиелік таным көріністері қандай? Бұл сұрақтарға жауап беру үшін фольклор туындыларының ерекшеліктеріне тоқталу мен оның кезеңдеріне көңіл аудару қажет.

Ең алғашқы қауымдық құрылыс кезеңдеріндегі фольклорлық дүние сырлары туралы ойлар аңыз-эпсаналар түрінде айтылды. Бірте-бірте қоғам дамуының қарабайыр кезеңінде қалыптаса бастаған фольклор туындылары поэзиялық нұсқауда көрініс тапты. Болмысынан табиғаты ерекше қазақ сөз өнеріне жақындығының айғағын көркем ойдың көрінісі мен ойлау жүйесінің тереңдігі арқылы көрсетті және тікелей ақынжандылығын танытты. Фольклор өмір көріністерін оған көзқарасын бейнелеп, астарлы суреттеуі халықтың көркем ойлауы мен көркем сөзінің озық үлгісі ретінде қалыптасты.

Фольклор туындыларының өзіндік ерекшеліктері – ол, ең алдымен, синкреттік өнер. Онда халықтың наным-сенімі, тұрмыс-салты, ұлттық дүниетанымы, мақал-мәтелі, жыр-дастандары, сөзі мен сазы, ақындық дәстүрі бір-бірінен оқшауланбай тұтас бір дүние ретінде көрінеді. Осыған орай, фольклор туындыларын халық өмірінің айнасы деуге болады.

Өмір сүру, тіршілік тәжірибесі мен ойлаудың биік деңгейі сөздің, оның астарлы мәні, мазмұны халықтың философиялық ой жүйесінің кезеңдерінен мағлұмат береді, оның сырларына жетелейді. Оны айтушылар, орындаушылар – халық арасынан шыққан өнерлі өнерпаздар. Сондықтан да фольклор туындыларын жасаушы да, айтушы да халықтың өзі. Өнерімен ой тербеткен, үлгілі, ғибратты өсиеттерімен тәрбие, тағылым беріп, жасампаздық танытқан халық шығармашылығының табиғаты тереңде. Болмысынан табиғат аясында тіршілік етіп, ақындықты өмір мұраты деп таныған халық осындай өмір үлгісін атадан-балаға мирас етіп қалдырып, қалыптастырып өткен. Фольклордағы ұнамды кейіпкерлер үнемі халық ортасында, ұлттық рухта жасалған. Ерлік, батырлық, әділдік, адамгершілік – бәрі солардың қалыбында көрініс табады.

Негізгі айтар ғибраты – халқынды, еліңді, жеріңді қадірле, еңбек пен ерлікті қастерле, дұшпаныңа берік бол деген сияқты. Мұның барлығы өмірді, отанды сүйуге, өрге, өнерге ұмтылуды танытады.

Бұдан түйінделетін ой, фольклорды таныту, одан тағылым алу - ғылыми тұрғыдан тереңірек зерделеуді қажет ететін тамыры терең қазына, бүгінгі философиялық ойлауға арқау болған дүниетанымыздың бір арнасы.

Халықтың болмыс-бітім ерекшелігіне лайықты қалыптасқан дүниетаным тілі қоғам тіршілігінің мүддесін анықтап беруде басқа халықтардың дүниетанымын үлгі ете алмайды. Түптеп келгенде, мұндай жағдайлардың болғаны түрлі қоғамдағы қайшылықтарды тудырғанын білеміз. Сондықтан да кез келген әлеуметтік орта сол халықтың мүддесіне, яғни сан жылдар бойы қалыптасқан халықтың дүниетаным негізіне орайласа іске асып жатса ғана, ол халық мүддесін қорғай алады. Халық мүддесіне орай көрініс тапқан әлеуметтік таным мәдени дәстүрге, заман талабына сай прогрессивті бағыттағы өзгерістерді жасайды. Сөйтіп, халықтың өз заманына сай сапасын ояту құбылыстары алға шығады.

Мұндай өзгерістер мәдени жүйе бойынша іс-шаралардың орындалуы арқасында іске асып жатады. Халықты өнерге, өнегелілікке, ата-баба дәстүріне бейімделген қоғамдық қалыптарға сай тәрбиелеу әлеуметтік түрлі жағымсыз дүниелерден аулақ болуға, жат қалыптардан құтылуға жетелейді. Мұның барлығы - әлеуметтік мақсаттағы дүниетаным түсініктері. Халық дүниетанымы - ол сол халықтың болмысының көрінісі.

Дүниетаным тұрғысында уақыт пен кеңістік туралы халықтың тұжырымы ерекше. Уақыттың өзгеруі адамның өзгеруімен байланысты. Уақыт өзгеруімен тұрмыс-тіршілік өзгереді. Өзгеру - дамудың сатысы. Даму - тұрмыстың белгілі бір өзіндік ерекшеліктері туралы ұғым. Халықтың дәстүрлі ұғымында дүние біртұтас. Оның ішінде уақыт өткен уақыты бүгінгі уақыт, келешек деп рет-ретімен танылады. Уақыттың өзгеруін дүние үндестігінің өлшемі ретінде танытады. Табиғат құбылыстарымен байланысынан, тіршілік қатынастарынан туындайтын түрлі танымдар халық арасында жиі кездеседі. Көкті баспа, отқа түкірме, бүйірінді таянба, жаман сөз айтпа, т. б. деген сияқты тыйымдар - халықтың қарым-қатынас негізіндегі этикалық танымдарының көрінісі. Халық ұғымы жер туралы айтылатын таным-түсініктерге өте бай. Жерді анаға теңеу, оның астарында тіршілік ету, өсіп-өнетін мекені ретінде таныт мен оны киелі санап қадірлеуінде.

Әлеуметтік тіршілікте өмір салтанаты табиғат үндестігімен сабақтасып жатады. Табиғатты аялау, оны киелеу - адамдықтың ауыр жүгін міндеттейтін философиялық-этикалық борыш. Оны ұстану, сақтау, сабақтастыру әлеуметтік үйлесімділік шарты. Табиғат пен адамаралық қатынастарды реттейтін танымдық түсініктер. Мұндай таным-түсініктерді ұстанбау көргенсіздік, білімсіздік деп танылған.

Туған жерді қасиеттеу, оны сүю – адамгершіліктік. Қазақ халқының бұрыннан қалыптасқан Тәңірге табынуы ислам идеясымен жалғастығын тапты. Халықтың наным-сеніміндегі Тәңірі – Алла ұғымымен бірігіп, бір ғана құдіреттің барлығын таныды. Бұл екі сөздің қосарлана айтылуынан байқауға болады. Тарихи қалыптасқан әдет-ғұрыптың, жөн-жоралғылардың астары мұсылман дінімен астасып, оның ішкі үйлесім-мәнімен орныққандығының көрінісі. Тәңірінің құдіреті дарымаған дүние жоқ, яғни барлық болмыс жаратылысы, қазақ халқының дәстүрлі таным-түсінігі, рухани әлемі, тәңірін танудан туған салт-дәстүрлері - ол халықтың төлтума мәдени нысандары.

Мұның барлығы дәстүрлі рухани-мәдени философиялық танымның күнделікті тұрмыс жағдайындағы көрінісі.

Ойлау деңгейінің өлшеміне айналған өмір танытқыштың байлауы, биік фольклорлық бір саласы - мақал-мәтелдер мен шешендік сөздер.

Мақал-мәтелдер тапқырлыққа, шапшаң ойлауға, дүние құбылыстарын салыстыруға, сөздің астарлы сырын ұғынуға тәрбиелейді. Сонымен қатар мақал-мәтел мол танымдылықты талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда мақал-мәтелдерді халықтың тәрбиелік құралы, тағылымдық шежіресі ретінде құндылық деп тұжырымдауға болады.

Халықтың ежелден ойлау жүйесіндегі тапқырлықтық көрініс ретіндегі өнері – шешендік. «Өнер алды қызыл тіл» деген ойдың түйіні осы ұғым-түсініктің айғағы. Орынды да тапқыр айтылған сөздің болмысы ойдың, ойлаудың табиғатынан. Сондықтан да қазақ халқы сөз құдіретін түсініп, оның ықпалын пір тұтқан. Шешендік сөздерде философиялық ойдың түйіні, шешімі көрініс тауып, халықтың ой-таным деңгейінің күрделілігін пайымдатады. Сөздің қуаты, оның ішінде шешендік сөздер - философиялық ойдың жемісі. Философиялық ойдың деңгейі шешендік сөздердің мазмұнына тікелей ықпал етеді. Себебі - халықтың ойлау жүйесі осының кепілі. Ойлау жүйесінің ерекшелігін білмей тұрып, сөз мазмұнындағы ойдың мәнін тану мүмкін емес. Шешендік сөздерді дүниелік таным-түсініктің байлауы, тұжырымы, пайымдаулар жиынтығы деуге болады.

Сондықтан да шешендік сөздерде философиялық ойдың түйіні, шешімі көрініс тауып, халықтың ой-таным деңгейінің күрделілігін пайымдатады.

Халықтың шешендік өнерінің табиғатына тән қасиет. Ойды өрбіте отырып, түрлі құбылыстарды образды бейнелеу арқылы көркем ойдың байламын жеткізіп, тыңдаушысына ой тастап, санасында сан сұрақтар жауабын табуға жетелейтіні. Халық арасынан шыққан шешендік ойлаудағы ой қисынының тиянақтылығын танытып, оны сөзбен, ісімен орынды, тапқыр жеткізуінде.

Ел аузындағы ескі сөздердегі Абылайдың (хан) елді жаңа билеп тұрған уақытындағы оқиға туралы, қалмақтармен жаугершілік тұсында керей ер Жәнібек бірде Абылайдың «намыс бергеннен өлім көрген артық» деп жауынгерлеріне қайрат беріп тұрған жерінде, қалмақтар қамап алады. Аты болдырған Абылайға Жәнібек келе сала астындағы көк дөненін көлденең тартып: «Алдияр, Сіз өлсеңіз, ел жетім қалар, мен өлсем қазақтың бір қатыны бала табар» деп атына мінгізіп, қалмақ қамауынан құтқарып жіберіпті [1]. Осы оқиға көрінісіндегі ой байламының түйіні елдік, батырлық сияқты ұғымдардың биік парасатын таныту мен бел буып шешімге келген Жәнібектей ердің халықтың ой-танымының жарқын үлгісін көрсетуінде.

Халық шешендері ой байлауы негізінде, өзінің ойлы сөздерімен көпшілікті өз ойының жетегінде икемдейді. Дұрыс болса, халық та хош көріп, шешеннің сөз байламына тоқтайды. Шешендік сөздер көркем ойдың жүйелілігін танытады. Сондықтан да халықтың әрбір дүние құбылысына арнаған шешендік сөздері арқылы орнықтырған байламы бар. Сөзі арқылы сөйлеу мен ойлаудың үлгісін, оны тағылым етер ой түйіндерін қашан да әспеттеп қадірлеген.

Мұның барлығы әлеуметтік сана салаларының өзіндік сипатын анықтайды. Сол себепті де фольклорлық туындылардың әлеуметтік өмірдің сан-салалы жақтарымен тікелей байланыстылығын көреміз. Халықтың таным үлгілері фольклорлық шығармашылық түрінде қалыптасып, дүниетаным аясында орнықты.

Ертегі мен әңгіме, мақал мен мәтел, шешендік өнер таным үлгілерін, түсініктері мен ұғым жүйесін орнықтырып, өз бойларына сіңіріп отырған. Сондықтан да халықтың дәстүрлі ойлау жүйесі - жүйелі дамудың, қоғамдық өзгерістердің өзіндік тұжырымы.

Халықтың ойлау жүйесіндегі философиялық тілі қарапайым, оның ерекшелігі дүниені біртұтас деп танытып бейнелеуінде, ойлау жүйесіндегі ұғым, түсініктер мазмұны терең. Тереңдігі сол көп мағыналылығында.

Кез келген фольклор туындысы – тарихи әлеуметтік құбылыс. Ол сол кезеңдердің көрінісі, тұрмыс-тіршілігінің айғағы. Халықтың тұрмыс-тіршілігінің қорытындысы - шығармашылық өнері ретінде фольклорда аңыз-әңгіме, ертегі, жыр болып, өмір сүрудің өзіндік қағида ережелерін орнықтырғанын таныту. Мұнда халық басынан өткен тағдыр-талайын тағылым ету мен сай тұжырым жасау алғышартын пайымдатады.

Кез келген халық өзінің табиғатына орай дүниенің сыр-сипатын, оның жұмбағын, өмір сүру мақсаты мен мәнін, ой-сана қуатымен жеткізетін шығармашылық үлгісін жасайды. Көркем ойдың жемісі тіршілік құбылыстарын образдық бейнелеу мен қалыптастырған шығармашылық үлгісін фольклорлық туындылар деуге болады. Осыған орай, әр халықтың өзінің ойлауы мен қиялынан туған фольклоры бар десек, ол сол халықтың ұлттық ерекшеліктері мен философиялық дүниетаным сипаттары. Яғни, фольклор - халық өмірінің айнасы. Сондықтан да қазіргі кезде халық даналығы ретінде танылған фольклорды зерттеу игілікті іске айналуда. Халықаралық ұйым «Түріксой» 1993 жылы 12 шілдеде құрылды, оның негізгі мақсаты түркі халықтарының көркем өнер мен мәдениетін және де басқа рухани байлықтарын зерттеу, насихаттау.

Ойды ой қозғайды демекші, Түркиядағы Егей университетінде әдебиет факультеті түркі халықтарының көне дәуір фольклорына байланысты 13 томдығын шығаруда.

Көркемдік даму бағыты мен рухани байланыс арналарының бір саласы – шет елдердегі Қазақстан мен Орта Азияны зерттеу орталықтарының жұмысы. Мысалы, Гарвард университетінде түркі елдерінің, оның ішінде қазақ елінің отаршылдық сипатын, оның көркем шығармаларын зерттеу үшін С. Зенковский, М. Риквин, Дж. Хаф, т. б. бастаған арнайы топ жұмыс істейді.

Сондай-ақ, Германияда Орта Азия мен Қазақстанды зерттеу ісінде профессор Герхард фан Менден есімі құрметпен аталады. Түркиядағы, Франциядағы Азия қоғамының «Орыс Орта Азия қазақтарының фольклоры мен әдебиеті», Т. Веннердің басшылығымен, «Поляк әдебиетінің қазақ бұлақтары», Ю. Гжеляктің Швецияда «Түркі қазақтары», М. Кришинердің қазақ халқының өмірі мен мәдениетіне арналған еңбектерін айтуға болады. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі, оның дүниетанымы мен мәдениеті көптеген басқа

халықтарды қызықтыратынын көрсетеді. Бұл еңбектер мен түрлі танымдық деңгейдегі баспасөз жариялымдары қазақ халқының алыс-жақын шет елдермен мәдени-рухани байланыстылығын көрсетеді.

Абай айтқандай, «Досы жоқпен сырлас, досы көппен сыйлас» дегеніндей, қазақ халқының басқа халықтармен достық қарым-қатынасы негізіндегі ел жөніндегі шетел ғалымдарының ой-пікірі, көзқарастары терең танылуда.

Тәуелсіздік талаптарын баянды ету жолындағы қазақ халқының өзін-өзі тануымен зерттелініп, анықталған дүниетанымы мен ойлау қабілеті - рухани дүние көзі, болмыс-бітімі.

Қазақ философиясының даму кезеңдерін бірнеше тарихи-әдіснамалық ретпен таныту – ғылыми қалыптасқан дәстүр. Осы дәстүрлік ретпен фольклордағы философиялық таным қаншалықты маңызды десек, соншалықты халықтың тарихи шежіре ретінде ондағы ойлау жүйесіне мән берілетіні рас.

Сондықтан да философиялық ойлау жүйесіне ерекше мән беріліп отыр. Көптеген жағдайда фольклордағы философиялық ойлау мәселесіне мән берілмеу сияқты көзқарастар басым келеді, я болмаса «философиясы терең» деген жалпылама сөзбен ғана шектеліп қалады. Бұл, әрине, халықтың философиялық ойлау табиғатын түсінбеушіліктен, ондағы ойдың нақты айтылып тұрмағандығынан болар. Шындығында ойдың, оның түпкі, астарлы тереңіне үңіліп, мәнін танып алу оңай дүние емес екендігінде.

Фольклорлық туындыларда халық даналығы жан-жақты көрініс тапқан. Әлем халықтарымен терезесін теңестіре алатын биіктеріміздің көбі философиялық фольклорда десек артық айтқандық емес. Халықтың ең толымды да толқыны терең ойларының көрінісі осы фольклорлық туындыларда.

Дәл қазіргі кезең - халықтың рухани дүниелеріне, ондағы ойлаудың өзіндік ерекшеліктеріне ғылыми тұрғыдан көзқарастар қалыптастырып, шынайылықты таныту кезеңі. Халықтың ертеден қалыптасқан дүниелік танымына ерекше мән беріліп отырған кезең. Ән мен күйінің, жыры мен дастанының қайта жаңғырған кезеңі. Сондықтан да халықтың өзіндік ойлау жүйесіне мән беріліп, ондағы ойдың түлеуі халықтың мәдени түлеуімен тығыз байланыстылығын көрсететін кезеңі.

Сонымен қатар ертеден келе жатқан рухани дүние түрлеріне, ондағы халықтың ойлау көріністерінің ерекшеліктерінен тегі мен тарихи кезеңдеріне философиялық сараптама жасай отырып, сол дүниелердің уақыт толқынындағы сабақтастығын жалғастыру атсалысу кезеңі деп түсінеміз.

Фольклорлық туындылар халық үшін тарихи таным кезеңдері ғана емес, ол – рухы биік философиялық таным кезеңі. Халықтың өмір сүру деңгейіндегі орныққан дүниелік танымдардың барлығы да белгілі бір дәрежеде халықтың рухани дүние болмысының нысандарына айғақ болады. Талай-талай тарихи даму кезеңдерін басынан өткерген халық өзінің өзіндік болмысын танытатын өнер түрлерінің сан-салалы үлгілерін қалыптастырған. Бұл өнер үлгілері өз заманына лайықты өзіндік бейне-сипатымен жалғасып, сабақтасып отырған.

Осы дүние үлгілерін зерттеуші ғалымдардың ғылыми еңбектеріне сүйене отырып, фольклордағы философиялық ойлаудың ерекшелігіне, оның тегі мен тереңдігі туралы толғамды ой-тұжырымдар жасау, оны таныту.

Көптеген аңыз-әңгімелерде айтылғандай, барлық жаратылыс дүниелерінде: ғарышта, тауда, жерде, өзен-көлде, өсімдіктерде киелі қасиеттер бар дейді. Күні бүгінге дейін Тәңірі немесе Алла деп сиынып, ата-бабалар рухына арнап дұға бағыштайды. Осылардың барлығы өте көне дәуірлерден бері дәстүрлі рәсімдік таным дүниелері болғаны анық.

Халықтың негізгі діні ретінде танылған Көк тәңірісі әлі де бар. Қазақ халқы басқа діндер ықпалына түспей, арғы тектік наным-сенім дүниелеріне адалдығын білдіріп келеді. Көк тәңірі барлық жаратылысты басқарып тұрған күдіреттілік деп санайды.

Көктәңірлілік сенімнің негіздері құпиятас ескерткіш жазуларында да бар.

Тасқа қашалып жазылған сан ғасырларға жеткен, халықтың өзіндік ерекшелігін танытып отырған Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөк ескерткіштері - өткеннің шындығы мен дүниелік танымы туралы тұжырым жасауға негіз болған халық шежіресі. Осындай сан ғасырларға сабақтаса жеткен дүниелер легі мол.

Бұл дүниелерді сол кезеңдердегі саяси-әлеуметтік жағдайлардан мол мағлұмат беретін фольклорлық тарихи шығарма деуге болады. Ондағы жыр-толғау үлгісі негізіндегі, халықтың ойлау үлгісіндегі тіршілігін қалыптастырған өмір салтын, әдет-ғұрпын тануға болады. Фольклорлық туындыларда халықтың өзін, өзінің елдігін, тіршілігін, тарихи-саяси оқиғаларға философиялық ойлау үрдістерінің жүйесін таныту мен оның себеп-салдарын дәлелдеуі, келешек жайлы толғануы сияқты халықтың сана ой-пайымдаулары көрініс береді. Фольклорлық туындылардан халықтың шынайы ойлау деңгейінің негізінде орныққан дүниелік таным ерекшеліктерін тануға болады.

Жыр-дастандарда көрініс табатын батырлықтың үлгісі халық қасиеттерінің бірі болып танылады. Елдің, жердің бүтіндігін ойлау мақсатында ересен ерлікті жасау қазақ халқының өмірлік идеясы болып табылады. Оны әсерлеп, көркемдік тәсілмен жеткізу халықтың идеялық ойының мәнін таныту құралы ретінде сипатталады. Елін, жерін қорғау негізі мұрат болып, ынтымақты бейбіт өмірді, тіршілікті қалыптастыру мақсат болған. Яғни, халықтың санадан туындаған философиялық ойдың негізі осыны анық аңғартады. Қара сөзбен баяндаудың өзінен халықтың таным негізі орнығып ондағы тіршіліктің сарынын анық елестетеді. Балаға кішкентайынан елге, жерге деген таным-түсініктің ерекшелігін ұғындырып, түрлі жыр-дастандар мен баяндаудың үлгісін қалыптастырғанын көрсетеді.

Мұндағы, яғни аңыз-әңгімелердегі, жыр-дастандардағы поэзиялық суреттеудің негізінде халықтың арман-аңсарынан туған ойдың мазмұндалған көрінісін, халықтың танымдық көрінісін ондағы философиялық ойдың қуатын анық байқатады.

Осындай халықтың таным негізінде қалыптасқан ой-толғаулары, көне дәуір дәстүрі, халықтық үлгі, ғибрат, өсиет ретінде қалдырған дүниесі жеткілікті. Мысалы, Тоныкөк, Күлтегін жырларындағы шежіре үлгісін

негізінен, халықтың өзі орнықтырған ойлау өрнектері арқылы дүниелік таным үрдістерінің тамаша шеберлігін айтуға болады. «Орхон-Енисей тас жазулары» деп тарихта белгілі болғандай, онда халықтың ойлау толғамына сай үлгілері мол кездеседі.

Халықтық таным үлгілерінде әсірелеудің философиялық мәні, көркемдік қиялға берілген халықтың дүние, әлем туралы мифтік түсінігі мен эпикалық санасы аңғарылады. Мұның барлығы, түптеп келгенде ел, жер мүддесін ойлаған ойшылдарының халық танымына орайласқан ұғынылықты тәсілдерін пайдаланғаны көрінеді.

Көптеген еңбектердің баяндауынша, бостандықты, еркіндікті сүйген далалықтардың өмір салты, дүниелік танымы суреттелінеді. Ескі аңыздар бойынша қазақ халқының ата-тектерінің ерлік істерімен қатар дүниелік көзқарастары да ерекше аталып, жыр-дастандарындағы ұлы бейне ретінде айтылады.

Дала халқының эпос-жырларының сарыны басқа да халықтардың даналық сөздеріне ықпал еткені айтылады. Ондағы астарлы ой-оралымдары, әсіресе Европа халықтарына ықпал ете қызықтырады. Бұл туралы француз А. Тьерри талай-талай ой-тұжырымдар мен өмірлік түйіндемелер жасаған.

Көненің көзі ретінде танылған көркем дүниелерінде халық өзінің әлеуметтік-мәдени тіршілігінің сан қырлы жақтарын шебер көрсете білген.

Ертегілердегі, жыр-дастандардағы ойдың жосығынан тұрмыстың тілегі, бейбіт өмірдің ізгі ниеті анық байқалады.

Жан-жағындағы халықтармен жауласып тіршілік еткен қазақ халқы, өзінің әлеуметтік тіршілігіндегі қажеттіліктің ең түйінді мәселесі деп ел қорғайтын ерлерінің бейнесін сомдайды. Халықты ынтымақтастыру, басқару негізінде демократиялық жүйеге бас иген, халықтан шыққан асқан дана, ұлы адамдарын айтып жырлаған [2].

Сондықтан да халық жыр-ертегілерінде баланы тәрбиелеудің әлеуметтік жақтарына ерекше мән беріп, осыған орай қалыптасқан дәстүрі барлығын дәріптейді. Мұндай тәрбиелік дүниелер ғасырдан-ғасырға сабақтастығын жоғалтпай, жалғасып жатқан.

Халықтың танымы, терең ойдың көрінісі батырлар жырында қалыптасып, елдіктің әлеуметтік-мәдени үлгілерінің барынша орныққанын пайымдатады.

Мысалы, IX-XII ғасырларда қазақ даласын мекендеген тайпалар өз көсемдерін сайлап, тәңірінің құлы деп таныған. Мұндай таным-түсініктер билік етудің заңды көрінісі деген халықтық танымға лайықты орныққанын көрсетеді. Халық әлдебір әлеуметтік жағдайларға қатысты дүние құбылысы қайшылықтарына, оған байланысты ақыл-ойды қозғау, Тәңіріден тілек тілеу, құлшылық жасау сияқты әрекеттерімен оң нәтижеге жетіп жатқанын да аңғаруға болады. Мұның барлығы дүние тіршіліктегі қайшылықтарды аңғаруға, оны шешудің әдіс-тәсілдерін жетілдіріп, ақыл-ойдың, өмір сүрудің түрлі жолдарын жетілдіруге мүмкіндіктерінің болғанын көрсетеді [3].

Философиялық ойдың нәтижесі әлеуметтік дамудың жолдарын, ондағы ізгілік, адамгершілік түрлі наным-сенімдерге сәйкес проблемаларды шешуге көмектеседі. Әлеуметтік таным өмір қайшылықтарының мәнін, табиғаттың

құбылысын, оның жұмбағын, болмыстың ерекшелігін танып-түсінудің тәсілдерін ұқтырған.

Әлеуметтік таным қоғамдағы мәселелерді ашып көрсету мен тәрбиелік мәнін танытып, жағымсыз мінез-қылықтарды сынауымен тәрбие құралы ретіндегі қасиетін де анықтай алады. Яғни, халық өнерінің түп тамыры халықтық танымнан, ондағы ойдың өзегінен тамырын тартып жатқанын пайымдатады. Фольклор халықтың ұзақ жылдар бойы өзіндік дүниетанымын көркемдеп жеткізу құралы болғанын, ондағы философиялық ойлау көзінің бастау бұлағы екенін танытады.

1. Абай журналы. Алматы, 1992. №3. 3 б.
2. Қасабек А., Алтаев Ж. Қазақ философиясы. - Алматы, 1996. – 50 б.
3. Орынбеков М.. История философии. Алматы, 1997. – 92 б.

РЕЗЮМЕ

В статье показана духовно-воспитательная направленность фольклора в процессе формирования культуры мышления казахского народа.

SUMMARY

The role which has been played by folklore works in the area of the traditional and spiritual education were showed.